

УДК 339.727.24

Дьяченко Я. Я.

ЗАСОБИ ДЕРЖАВНОЇ ПРОТИДІЇ НЕПРОДУКТИВНОМУ ВІДПЛИВУ КАПІТАЛУ ЗА МЕЖІ УКРАЇНИ

Проаналізовано теорії залежності розвитку національних економік від міжнародного руху капіталів, практики економічної діяльності, впливу сумнівних фінансових операцій. Обґрунтовано основні причини й очікувані наслідки впливу капіталу (макроекономічна нестабільність, брак довіри до банківського сектору, високі й нестабільні ставки оподаткування, корупція та слабкий захист прав власності, непрозора і корумпована приватизація), використовувани методи оцінювання, застосування в сучасних умовах специфічних і традиційних схем та методів при проведенні сумнівних фінансових операцій. Аналітичні матеріали щодо виведення капіталів, фіктивних маніпуляцій при міжнародній торгівлі, ухилення від оподаткування та мінімізації податкових зобов'язань підтверджено фактичними даними й положеннями чинних нормативно-правових актів. Створення законодавчих перешкод тіньовому виведенню капіталу з України, підвищення фінансової стійкості держави, зростання надходжень до бюджету пропонується забезпечити такими заходами: а) прийняти Закон України "Про внесення змін до Податкового кодексу України" у контексті протидії тіньовому впливу капіталу (запровадити загальнодержавний податок у розмірі 15 % з операцій із нерезидентами; визначити критерії зарахування держав до офшорних зон; розширити та деталізувати перелік невраховуваних витрат при визначенні оподатковуваного прибутку); б) внести зміни до Податкового кодексу України стосовно щорічного оприлюднення активів та фінансових результатів контрольованих іноземних корпорацій для забезпечення прозорості їхньої діяльності; в) доопрацювати та прийняти Закон України "Про повернення капіталів, що перебувають та зареєстровані в Республіці Кіпр, офшорних зонах та інших юрисдикціях, звільнених від подвійного оподаткування, або тих, що мають пільговий режим оподаткування", проект якого зареєстровано у Верховній Раді України; г) удосконалити засоби державної протидії відповідно до нових рекомендацій ФАТФ тощо. Наведені пропозиції стануть основою нормативно-правового забезпечення державного регулювання зовнішньоекономічних операцій і фінансових потоків із метою обмеження непродуктивного впливу капіталу за межі держави.

Ключові слова: "втеча" капіталу, вплив капіталу, легалізація злочинних доходів, критерії ризику, фінансова безпека, державне регулювання.

Табл. 1. Літ. 4.

Дьяченко Я. Я.

СРЕДСТВА ГОСУДАРСТВЕННОГО ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ НЕПРОДУКТИВНОМУ ОТТОКУ КАПИТАЛА ЗА ПРЕДЕЛЫ УКРАИНЫ

Проанализированы теории зависимости развития национальных экономик от международного движения капиталов, практики экономической деятельности, влияния сомнительных финансовых операций. Обоснованы ключевые причины и ожидаемые последствия оттока капитала (макроекономическая нестабильность, недостаточное доверие к банковскому сектору, высокие и

© Дьяченко Я. Я., 2015

нестабильные ставки налогообложения, коррупция и слабая защита прав собственности, непрозрачная и коррумпированная приватизация), используемые методы оценки, применение в современных условиях специфических и традиционных схем и методов при проведении сомнительных финансовых операций. Аналитические материалы, касающиеся состояния вывода капиталов, фиктивных манипуляций при международной торговле, уклонения от налогообложения и минимизации налоговых обязательств, подтверждены фактическими данными и положениями действующих нормативно-правовых актов. Создание законодательных препятствий теневому выводу капитала из Украины, повышение финансовой устойчивости государства, рост поступлений в бюджет предлагается обеспечить следующими мерами: а) принять Закон Украины "О внесении изменений в Налоговый кодекс Украины" в контексте противодействия теневому оттоку капитала (ввести общегосударственный налог в объеме 15 % по операциям с нерезидентами, определить критерии отнесения государства к перечню оффшорных зон; расширить и детализировать список не учитываемых затрат при определении налогооблагаемой прибыли); б) внести изменения в Налоговый кодекс Украины относительно ежегодного обнародования активов и финансовых результатов контролируемых иностранных компаний с целью обеспечения прозрачности их деятельности; в) доработать и принять Закон Украины "О возвращении капиталов, находящихся и зарегистрированных в Республике Кипр, оффшорных зонах и других юрисдикциях, освобожденных от двойного налогообложения, или тех, которые имеют льготный режим налогообложения", проект которого зарегистрирован в Верховной Раде Украины; г) усовершенствовать средства государственного противодействия согласно новым рекомендациям ФАТФ и т. д. Приведенные предложения станут основой нормативно-правового обеспечения государственного регулирования внешнеэкономических операций и финансовых потоков с целью ограничения непродуктивного оттока капитала за пределы государства.

Ключевые слова: "бегство" капитала, отток капитала, легализация преступных доходов, критерии риска, финансовая безопасность, государственное регулирование.

Yakiv Dyachenko

THE STATE COUNTERACTION MEASURES TO UNPRODUCTIVE CAPITAL OUTFLOW OUTSIDE UKRAINE

In the article the theory of dependence of national economies on international capital movements, the practice of economic activity and the impact of suspicious financial transactions are reviewed. Main causes and expected consequences of capital outflow (macroeconomic instability, lack of confidence in the banking sector, high and unstable tax rates, corruption and weak protection of property rights, non-transparent and corrupt privatization), used evaluation methods, implementation in modern conditions of specific and frequent traditional schemes and methods for conducted suspicious financial transactions are grounded. The analytical materials containing the quantitative assessment of the state capital outflow, false manipulations in international trade, tax evasion and minimization of tax liabilities are confirmed by actual data and provisions of existing legislative acts. Creation of removal and legal barriers for shadow capital outflow outside Ukraine, improvement of the financial sustainability of the state, growth of budget revenue are proposed to be provided by the following measures: a) to adopt the Law "On Amendments to the Tax Code of Ukraine" with the provisions of counteraction instruments in process of the state capital outflow (nationwide to introduce the tax in the amount of 15 % of transactions with non-residents, to determine the criteria of the state to the list of

offshore zones, expand and refine the list at no cost with accountability area taxable income); b) to amend the Tax Code of Ukraine concerning the annual disclosure of assets and financial results of controlled foreign corporations to ensure transparency of their activities; c) to finalize the draft and adopt the Law of Ukraine "On the return of capital, registered in Cyprus, offshores and other jurisdictions, exempted from double taxation, or those with preferential tax treatment"; d) to improve the state counteraction measures in accordance with the new FATF recommendations. These proposals will form the legal basis for the state regulation of foreign economic transactions and financial flows in order to limit unproductive capital outflow outside the state.

Key words: capital "flight", capital outflow, legalization of criminal proceeds, risk's criteria, financial security, state regulation.

JEL classification: F21, F32, G18, G28, G32.

В Україні сформовано нормативно-правове поле та налагоджено систему фінансового моніторингу для попередження і протидії легалізації (відмиванню) злочинних доходів та відпливу капіталу за межі країни. Ці державні контрзаходи злочинній діяльності зумовили подальше вдосконалення схем і методів, появу складних протиправних комбінацій, залучення професіоналів для надання консультацій і сприяння у відмиванні та виведенні кримінальних доходів.

Попри узагальнення та впровадження світового досвіду групою з розроблення фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (далі – ФАТФ), подальше вдосконалення її рекомендацій у нових умовах в Україні, високій результативності перешкоджатиме низка невирішених проблем, пов'язаних із корупцією, фінансовими зловживаннями, недоліками національної регуляторної системи. Це дає можливість суб'єктам господарювання та фізичним особам здійснювати протиправні фінансові операції, легалізувати злочинні доходи та розміщувати кошти за межами держави.

Метою статті є дослідження непродуктивного відпливу капіталу за межі України, типологізація причин, схем і методів втрат фінансового сектору через фіктивні операції в зовнішньоекономічній діяльності, розроблення превентивних засобів протидії злочинній діяльності для ефективного державного втручання в ці процеси та регулювання фінансових потоків і на цій основі розширення фіскального простору та зростання надходжень до бюджету.

Економічна глобалізація активізує зовнішньоторговельні зв'язки країн, що розвиваються, економіки яких стають відкритішими. Однією з проблем цих країн при низьких або середніх доходах є "втеча" капіталу (capital "flight") або відплив капіталу (outflow). "Втеча" капіталу – це його виведення, котре має дещо панічний характер при песимістичному оцінюванні резидентами перспектив розвитку економіки, інвестування та захисту заощаджень.

Актуальність пошуку засобів державної протидії цій злочинній діяльності посилюється також тому, що останніми роками відпливу капіталу з України властива тенденція до зростання. За даними неурядової організації TAX Justice Network, за роки незалежності з нашої країни виведено близько 167 млрд дол. США (щороку – майже 8 млрд дол. США). Серед країн – лідерів із вивезення капіталу Україна посідає 9-те місце (Китай (1,19 трлн дол. США),

Росія (798 млрд), Південна Корея (779), Бразилія (520), Кувейт (496), Аргентина (399 млрд дол. США)) [1].

Сучасні західні теорії міжнародної торгівлі поділяють країни на розвинуті (ті, що формують світовий ринок, мають вільні, надлишкові кошти та експортують їх) і країни, які розвиваються, котрі потребують та ввозять капітал. Для індустріально розвинутих країн вивезення капіталу стає функцією господарювання та необхідністю, як і вивезення товарів та послуг, що переповнюють внутрішній ринок. Залежність рівня розвитку національних економік від міжнародного руху капіталів підтверджують економіко-математичні моделі та практика економічної діяльності. Явища фіктивної (тіньової, “підробної”) торгівлі, зловживань зі звітністю при експортно-імпортних поставках, характерні для світової економіки, завдають їй втрат, є складовою тіньових фінансових потоків. Її слід враховувати при коригуванні звітних даних та розглядати як складову процесу виведення капіталу з країни.

Наукові результати комплексного дослідження взаємозалежностей міжнародної торгівлі й виведення капіталу розкрито в працях щодо методичних підходів визначення способів та обсягів, механізму формування й переміщення незаконних фінансових потоків [2–4].

Фіктивна торгівля є однією з форм виведення капіталу, основою його “втечі”, яка пов’язана з ризиком зміни цін на активи через коливання номінального курсу (втрата резервів при очікуванні девальвації). Резиденти в Україні не можуть позбутися національної валюти шляхом продажу центральному банку за іноземну, а потім інвестувати цю суму за кордон через відсутність свободи транскордонних фінансових операцій. Ці умови сприятливі лише для акумуляції заощаджень у населення або виведення за кордон з використанням інших схем, у тому числі засобами фіктивної торгівлі.

Важливою особливістю трактування поняття “втеча” капіталу, яка розкриває його суть, є схожість фінансових потоків під час такої “втечі” й інвестування з розвинутих країн у країни, що розвиваються. Залежно від стимулів і наявних фінансових ресурсів інвестори з розвинутих країн спрямовують свої кошти як інвестиційний капітал у менш розвинуті країни з дефіцитом капіталу, а інвестори з країн, що розвиваються, уникаючи великих ризиків національної економіки, забезпечують рух капіталу в зворотному напрямі, що є ознакою “втечі” капіталу.

Схеми та методи фіктивної торгівлі базуються переважно на комбінаціях обсягів та цін експортних й імпортних поставок, а також інших фінансових операцій, котрі забезпечують формування злочинних доходів із метою їх легалізації та виведення за межі держави (таблиця).

Аналіз експортно-імпортних поставок за 2008–2013 рр. між такими парами країн, як Китай – Японія, Китай – Німеччина, США – Японія, виявив, що вони мають стабільні коефіцієнти розбіжностей за операціями країн-партнерів із незначними відхиленнями, що свідчить про невикористання тіньових схем при експорті та імпорті. У поставках між парами країн Україна – Китай, Росія – Німеччина є велика різниця між коефіцієнтами України і Росії, вони мають однакову тенденцію до зростання, що свідчить про несплачені мито і ПДВ.

Комбінації фіктивної торгівлі та їх вплив на міжнародні фінансові потоки

№ з/п	Комбінації фіктивної торгівлі	Потоки капіталу
1	Завищення декларованого експорту та імпорту	Результат неочевидний і залежить від співвідношення реального експорту, імпорту, їх декларованих значень
2	Завищення декларованого експорту й заниження декларованого імпорту	Приплив капіталу
3	Заниження декларованого експорту і завищення декларованого імпорту	“Втеча” капіталу
4	Заниження декларованого експорту та імпорту	Результат неочевидний і залежить від співвідношення реального експорту, імпорту і їх декларованих значень

Джерело: *Серебрянський Д.* “Втеча” капіталу і тіньова міжнародна торгівля в Україні / Д. Серебрянський // Вісник НБУ. – 2012. – Листоп. – С. 26–33.

- Основними причинами “втечі” капіталу, актуальними для України, є:
- макроекономічна нестабільність, яка створює невизначеність щодо майбутньої норми прибутковості інвестицій;
 - недостатня довіра до банківського сектору, що зумовлює необхідність утримання заощаджень за кордоном;
 - високі й нестабільні ставки оподаткування, котрі підштовхують до ухилення від сплати податків і виведення капіталу за кордон;
 - корупція та слабкий захист прав власності, які перешкоджають накопиченню капіталу в своїй країні;
 - непрозора й корумпована приватизація, що дає можливість відчужувати активи підприємств та переводити їх за кордон.

Для оцінювання “втечі” капіталу використовують такі методи, як:

- 1) дзеркальна статистика фондів – зміна закордонних банківських депозитів. Вона, однак, недооцінює реальні обсяги через невключення депозитів у неосновних фінансових центрах, не містить ідентифікаційних даних власників депозитів і даних про активи в недепозитній формі;
- 2) оцінка потоків “гарячих” грошей – “втеча” капіталу як еквівалентна сума короткострокових вихідних потоків, помилок і упущень платіжного балансу, але не враховує інші потоки капіталу;
- 3) залишковий метод – “втеча” капіталу як зміна балансу зовнішнього боргу, прямих іноземних інвестицій, міжнародних резервів і рахунку поточних операцій, що включає значну частку легальних потоків;
- 4) підхід М. Дулі – “втеча” капіталу як частина приросту зовнішніх вимог, котра приносить інвестиційний дохід та не відображається в статистичній звітності. Для її обчислення складно знайти інформацію;

5) корекція на обсяги фіктивної торгівлі – враховує розрахунки за будь-яким із чотирьох методів і коригується на величину фіктивної торгівлі, хоча показники останньої можуть бути неточними.

Специфічними стали схеми й методи легалізації злочинних доходів та подальшого їх виведення за межі України, які були поширені в умовах тотальної корупції та всюдозволеності. Їх застосування стало можливим не лише за згоди та участі суб'єктів господарювання, а й при домовленості з податковими, моніторинговими службами й правоохоронними органами:

- використання тендерів для розкрадання бюджетних коштів з участю одних і тих самих суб'єктів підприємництва, які їх постійно вигравали та отримували великі суми на закупівлю устаткування, товарів, робіт та послуг за необґрунтовано завищеними цінами. У реальних виробників закупівлю для поставок державним підприємствам здійснювали за цінами, в 60—70 разів нижчими, а різницю в коштах перераховували фіктивним підприємствам із наступним зняттям їх готівкою;
- ухилення від оподаткування спеціально дібраних легальних і прибуткових програмних підприємств на території України, для яких були створені умови, спрямовані на мінімізацію податкових зобов'язань, що давало можливість щороку ухилятися від сплати податків на загальну суму близько 6 млрд грн;
- укладання фіктивних договорів на експортно-імпортні поставки, наприклад, скрапленого газу для потреб населення за заниженими цінами, та подальший продаж його в роздрібній мережі за ринковими цінами, що забезпечувало величезну виручку за рахунок цінових різниць.

Специфікою легалізації та виведення капіталу за межі України слід також вважати часте використання традиційних схем і методів при здійсненні сумнівних фінансових операцій та експортно-імпортних поставок товарів і послуг:

- проведення попередньої сплати за контрактами, подальше їх розірвання та повернення передоплати;
- операції купівлі-продажу цінних паперів з ознаками фіктивності, коли однією стороною угоди є компанія-нерезидент;
- надання митним органам документів із неправдивими відомостями про товар, що ввозиться чи вивозиться з митної території;
- укладання договорів про надання фінансової допомоги на тривалий період між резидентом і нерезидентом;
- надання нерезидентом позики на тривалий період в іноземній валюті без сплати або за мінімальною процентною ставкою;
- купівля та вивезення резидентом великих обсягів валюти за кордон із зазначенням малих сум у звітності щодо фінансових результатів діяльності;
- оформлення надходження товарів від “транзитних” або фіктивних підприємств без імпортної операції. Потім вони за підробленими документами експортуються на адресу вигаданого одержувача, за що суб'єкт підприємництва може отримати необґрунтоване відшкодування ПДВ з бюджету (“карусельне шахрайство”);

- маніпулювання з обсягами та цінами експортно-імпортних поставок, що впливає на міжнародні фінансові потоки й забезпечує приплив або виведення капіталу.

Оцінювання масштабів невідповідності задекларованого й фактичного товарного імпорту в Україні з використанням методу “дзеркальної” статистики засвідчило щорічне зростання, особливо до 2009 р., в середньому до 130 % як задекларованого торговельними партнерами, так і офіційного обсягу імпорту. Ця тенденція зумовила й збільшення обсягу різниці розбіжності нетто між даними статистичної звітності України та її торговельних партнерів із темпами зростання до 166 %. У грошовому еквіваленті, наприклад, у 2008 р. ця розбіжність досягла 19 млрд дол. США. Частка розбіжності нетто, наприклад, у 2006 р. становила 39 %, а останніми роками дорівнює 22–25 %, що вказує на частку офіційного обсягу імпорту, яка не обліковується в Україні.

Можливо, зазначені тенденції є недостатньо точними через застосовувані методи, брак достовірних статистичних даних, але масштаб наведених розбіжностей не є підставою вважати це причиною виявлених різниць та їх відносної частки.

“Втеча” капіталу призводить до негативних загальноекономічних наслідків: втрат національного фінансового сектору та зниження потенціалу коштів, скорочення бази оподаткування й бюджетних надходжень, зниження кредитування економіки, зростання зовнішнього боргу, поглиблення економічної злочинності. Виведення капіталу з України, у тому числі при фіктивній міжнародній торгівлі, створює передумови для серйозних загроз фінансовій стабільності країни. Формування засобів фінансової політики для мінімізації відпливу ресурсів із країни насамперед передбачає макроекономічну стабілізацію шляхом зниження ризиків інвестування, подолання чинників стримування прямих іноземних інвестицій, які стимулюють “втечу” капіталу з країни. Обмеження ризиків зміни ціни активів, валютного курсу, політики фіксованого курсу негативно вплинули на ефективність монетарної політики.

Згідно з п. 4.3.3. Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 12.02.2007 № 105 (у редакції від 08.06.2012 № 389/2012), одним із ключових напрямів забезпечення економічної безпеки є недопущення неконтрольованого відпливу капіталу за межі держави.

Чинні законодавчі засоби оподаткування міжнародних операцій, особливо за участю нерезидентів з офшорних юрисдикцій, недостатньо дієві та створюють умови для ведення прихованої фінансової діяльності. Податковий кодекс України лише частково втручається в неконтрольований процес відпливу капіталу шляхом визначення переліку втрат суб’єктів господарювання у звітному періоді на придбання у нерезидента послуг, робіт, що не враховуються при визначенні оподатковуваного прибутку (підпункти 139.1.13 та 139.1.15 ст. 139), і зменшення відсотка цієї вартості на користь нерезидентів, що можуть бути включеними до складу витрат (п. 161.2 ст. 161). Ці заходи є вкрай недостатніми для протидії штучній мінімізації податкових зобов’язань.

За розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.02.2011 № 143-р перелік офшорних зон містить лише 36 країн (територій), у яких запроваджено податкові преференції чи взагалі нульовий рівень оподаткування. У цьому

переліку немає Республіки Кіпр. За останні три роки з України в усі країни прямі іноземні інвестиції становили 20,249 млрд дол. США, а близько 18,495 млрд дол. США (91 %) – інвестиції в Республіку Кіпр. За цей самий період із Кіпру в Україну надійшло близько 40,675 млрд дол. США, або стільки ж, як з Великобританії, США, Італії, Німеччини, Франції разом.

Аналіз наведених даних щодо фіктивних маніпуляцій при здійсненні міжнародної торгівлі, ухилення від оподаткування та мінімізації податкових зобов'язань вітчизняних суб'єктів господарювання та на цій основі легалізації (відмивання) злочинних доходів підтверджує необхідність вжиття таких заходів, спрямованих на створення законодавчих перешкод тіншовому виведенню капіталу з України.

1. Прийняти Закон України “Про внесення змін до Податкового кодексу України” (щодо протидії тіншовому відпливу капіталу з України) з такими положеннями:
 - запровадження загальнодержавного податку – збору в обсязі 15 % з операцій із нерезидентами;
 - визначення на законодавчому рівні критеріїв зарахування держави (території) до переліку офшорних зон (на підставі відповідності хоча б одному з критеріїв: нульовий рівень оподаткування, обмежений доступ до податкової інформації, наявність особливих режимів або пільг для нерезидентів);
 - розширення та деталізація переліку витрат, що не враховуються при визначенні оподатковуваного прибутку суб'єктів господарювання.
2. Внести зміни до Податкового кодексу України з метою запровадження процедур зарахування доходів контрольованих іноземних корпорацій для цілей оподаткування, державного регулювання їхньої діяльності, протидії прихованому відпливу капіталу з використанням “податкових гаваней”, прозорості їх діяльності шляхом щорічного оприлюднення інформації про активи та фінансові результати.
3. Доопрацювати та прийняти проект Закону України “Про повернення капіталів, що перебувають та зареєстровані в Республіці Кіпр, офшорних зонах та інших юрисдикціях, звільнених від подвійного оподаткування, або тих, що мають пільговий режим оподаткування”, зареєстрований у Верховній Раді України 11 січня 2013 р. № 1248.
4. Удосконалити засоби державної протидії легалізації (відмиванню) коштів, одержаних злочинним шляхом, згідно з новими рекомендаціями ФАТФ щодо розширення списку предикатних злочинів, жорсткіших вимог до інформації, посилення вимог до моніторингу транзакцій, приведення Методики національної оцінки ризиків легалізації злочинних доходів у відповідність із новими вимогами тощо.

Названі заходи сприятимуть підвищенню фінансової стійкості держави та забезпеченню додаткових надходжень коштів до бюджету. Узагальнення теоретичних обґрунтувань залежності рівня розвитку національних економік від міжнародного руху капіталів, основних причин та методів оцінювання “втечі” капіталу з країн, що розвиваються, які мають низькі чи середні доходи, використовуваних схем і методів для здійснення фінансових операцій щодо

легалізації (відмивання) злочинних доходів, загальноекономічних негативних наслідків зумовлює необхідність пошуку превентивних заходів протидії функціонуванню механізму незаконних фінансових потоків. Запропоновані зміни до Податкового кодексу України, до проекту Закону України про повернення капіталів з офшорних зон та інших юрисдикцій, до Методики національної оцінки ризиків легалізації злочинних доходів у відповідності із новими вимогами ФАТФ стануть основою нормативно-правового забезпечення державного регулювання зовнішньоекономічних операцій і фінансових потоків з метою обмеження непродуктивного відпливу капіталу за межі держави.

Список використаних джерел

1. Щороку з України виходить 8 млрд дол. США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ipress.ua/news/sh_choroku_z_ekonomiky_ukrainy_vihodyt.
2. Лайко О. І. Інвестиційний потенціал регіону: використання та непродуктивний відток капіталу : монографія / О. І. Лайко. – К. : ІПР НАНУ, 2011. – 342 с.
3. Ярова О. В. Валютний контроль в системі протидії “втєчі” капіталу в країнах з перехідною економікою : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.05.03 / О. В. Ярова. – К. : ІМБ КНУ ім. Т. Шевченка, 2005. – 20 с.
4. Серебрянський Д. “Втеча” капіталу і тіньова міжнародна торгівля в Україні / Д. Серебрянський // Вісник НБУ. – 2012. – Листоп. – С. 26–33.

*Стаття надійшла до редакції
27 липня 2015 року*